

EÖTVÖS LORÁND TUDOMÁNYEGYETEM

Bölcsészettudományi Kar

*Városi kertkultúra a késő középkorban  
és a kora újkorban*

**OTDK PÁLYAMUNKA**

**Témavezető:**

dr. Mészáros Orsolya Anna  
egyetemi adjunktus

**Készítette:**

Bebők Bálint Gábor  
Régészet mesterszak  
(Középkori régészet)

2025. január

# TARTALOMJEGYZÉK

|                                                          |    |
|----------------------------------------------------------|----|
| 1. Bevezetés.....                                        | 3  |
| 1.1. Városi kertek .....                                 | 3  |
| 1.2. A dolgozat célkitűzései.....                        | 4  |
| 2. Városi kertek feltárása és feldolgozása .....         | 6  |
| 3. A telek és a kert kapcsolata .....                    | 9  |
| 4. A városi kertek típusai.....                          | 11 |
| 4.1. Veteményes- és gyümölcsöskertek.....                | 12 |
| 4.1.1. Archaeobotanika – kerti növények, gyümölcsök..... | 13 |
| 4.2. Szőlőskertek vagy kerti szőlők .....                | 15 |
| 4.2.1. Archaeobotanika – szőlők.....                     | 17 |
| 4.2.2. Borászat .....                                    | 17 |
| 4.3. Majorkertek, vagy szérűs- és szálláskertek .....    | 18 |
| 4.3.1. Archaeobotanika – gabonafélék .....               | 20 |
| 4.3.2. Állattartás a városban .....                      | 21 |
| 4.4. Díszkertek.....                                     | 22 |
| 5. Kertek elhelyezkedése a városban.....                 | 24 |
| 6. Összefoglalás.....                                    | 26 |
| 7. Bibliográfia.....                                     | 27 |
| 8. Képek .....                                           | 31 |
| 8.1. Térképek és alaprajzok (1-3. kép) .....             | 32 |
| 8.2. Ábrák (4-5. kép) .....                              | 35 |
| 8.3. Növényfotók (6-10. kép) .....                       | 37 |
| 8.4. Állatfotók (11-13. kép).....                        | 42 |

# 1. BEVEZETÉS

## 1.1. Városi kertek

Olykor több száz éves városaink régészeti kutatása nehezebbnek bizonyulhat, mint más lelőhelyek feltárása és értelmezése. Az ásatásokat a legtöbb esetben akadályozza az építészek és befektetők által diktált feszes tempó, a terület beépítettsége és az objektumok és leletek bolygatottsága és sérülései, a feldolgozási és értelmezési fázisban pedig nehezítésként lehet jelen a kutatott történelmi korszak előtti és utáni korok anyaga, hisz a városban kis területen általában hatalmas kulturális jelenlét összpontosul.

A nehézségek ellenére Magyarországon szerencsére számos intézmény és kutató foglalkozik a középkori városok titkainak megfejtésével. Az ilyen jellegű városi kutatások fókuszpontjában azonban szinte kizárólag az épületek és történelmi jelentőségű helyszínek vannak, így a figyelem gyakran átsiklik egy, a városi élet szempontjából igen fontos helyszínen: a kerten.

Ezen dolgozat témája a középkori magyarországi városok magánkertjeinek bemutatása régészeti, tipológiai, gazdasági és városrendezési szempontok alapján. A városi lelőhelyek és telkek feldolgozásaiban a kertek ritkán kerülnek részletes bemutatásra, így a magyar középkori régészet nem rendelkezik elegendő szakirodalommal a városi kertek témájában. A tanulmány erre a hiányosságra hivatott felhívni a figyelmet a főbb kérdések kijelölésével, illetve példák bemutatásán keresztül.

A magyar kertkultúra megjelenésének körülményeit a honfoglalás korban kell keresni, amikor a magyarság kapcsolatba került Nyugat-Európával. Alapvetően európai szinten állítható, hogy a kertkultúra elsősorban a kolostorokhoz kötődött: példának okért az írott források tanúsága szerint, a 996-ban Géza fejedelem által alapított pannonhalmi Szent Benedek-rendi monostor szerzetesei a tanítás mellett a kertjeikre is nagy gondot fordítottak. Miután I. (Szent) István megerősítette a monostor jogait, annak feladatai közé tartozott a kereszténység és az európai kultúra terjesztése is, amibe a kertek is beletartoztak. Feltételezhető, hogy az Árpád-kor kolostorkertjei már ekkor nyugat-európai szinten álltak mind művészi elrendezésükben, mind növényanyagukban. Utóbbi összeállításának tekintetében elsősorban a hasznosságra és önellátásra törekedtek: a termesztett növények többnyire gyümölcsök, gyógy-, fűszer- és illatnövények voltak.<sup>1</sup>

---

<sup>1</sup> SZIKRA 2011, 10.

A világi kertkultúra a 14. századtól kezdett elterjedni városi közegekben is, elsősorban gyümölcs- és szőlőkertek formájában, de a kolostorkertekhez hasonló haszonkertek is megjelentek, ezek már azonban nem csak önellátó feladatot láttak el, hanem a lokális kereskedelemben is részt vehettek. A tanulmány a késő középkortól megjelenő világi kertkultúra városi kertjeivel foglalkozik a 14. századtól a 18. század elejéig, a Kárpát-medence területén.<sup>2</sup>

## **1.2. A dolgozat célkitűzései**

A dolgozat célja a késő középkori és kora újkori városi kertkultúra elemzése és bemutatása a Kárpát-medence városainak példáin keresztül. Vizsgálat alá kerülnek a telkek, amelyeken a kertek elhelyezkedtek, a kerti objektumok, a gondozott növények, a városokban tartott haszonállatok és a kertek különböző felhasználási módjai. A kertek értelmezését a gödrök, árkok és egyéb objektumok mellett az előkerült mezőgazdasági eszközök és használati tárgyak segítik, kiegészítve archaeobotanikai és archaeozoológiai eredményekkel. A téma feldolgozása a késő középkori városoknak egy olyan helyszínére derít fényt, amelynek véleményem szerint nem szentel elég figyelmet a kutatás, kihagyva ezzel egy nem csak szociális, de gazdasági és kereskedelmi jelentőségű területét is a 14-18. századi városi életnek.

A kertek értelmezése és felhasználási mód szerinti kategóriákba sorolása megmutatja a késő középkori és kora újkori városok lakóinak mezőgazdasági tevékenységeit és étkezési szokásait, valamint a kertkultúra fejlődését az évszázadok alatt, mind a termesztett növények, mind a kertek szerkezete és elrendezése tekintetében. A már közölt városi kutatások által felállított ismereteink a többnyire fallal körülvett településeinkről elszórtak, így a tanulmány ezt a tudást hivatott összefogni.

A dolgozat szöveges fejezetekből, valamint ezekhez kapcsolódó képi illusztrációs anyagból áll. A vizsgált városok és kertek kutatásai és publikációi lehvivatkozva a dolgozat végén bibliográfia formájában felsorolva találhatóak meg. A kertek kategorizálása Orosz István szemléletmódját követi, így a tanulmány három kategóriát elemez végig: 1. veteményes- és gyümölcsöskertek; 2. szőlőskertek vagy kerti szőlők; 3. majorkertek, vagy szérüs- és szálláskertek.<sup>3</sup> Saját kiegészítésként a dolgozatban elemzésre kerül egy negyedik típus, a díszkert is. A használati tárgyak, kerti épületek, termesztett növények és tartott állatok taglalása

---

<sup>2</sup> SZIKRA 2011, 10-11.

<sup>3</sup> OROSZ 1984, 527.

külön-külön fejezetekben találhatóak meg. Az illusztrációs táblák között megtalálhatóak térképes ábrák, városi látképek, régészeti rajzok és növény-, továbbá állatfotók.

## 2. VÁROSI KERTEK FELTÁRÁSA ÉS FELDOLGOZÁSA

A városi régészetet nehéz lenne egyszerűen, röviden definiálni, hisz egy olyan városonként egyedi, földrajzilag változatos, sajátos mértékű beépítettséggel és sűrűséggel rendelkező terület kutatásáról van szó, amelyet nem lehet egy régészeti módszer alkalmazásával vizsgálni, hanem akár egy városon belül is eltérő módszereket és szemléleteket igényelnek a lelőhelyek. Az általános felfogás szerint a régészeti kutatások városban végzett, különleges, réteggkövető feltárási technikákat igénylő formájaként értelmezik, azonban ez egy igen leegyszerűsített megfogalmazás. Még egyszerűbb leszűkítése a fogalomnak, hogy ha a modern városok történelmi városmagjának kutatását értjük alatta. Ezekkel a szűkítésekkel azonban sok mindent kizárunk a városi régészetből, ami annak véleményem szerint igenis fontos része, így a legjobb tehát, ha tágak maradunk a definiálással: a város kialakulásának és fejlődésének megértésének céljából végzett kutatások komplex, több régészeti korszakot és tudományterületet magába foglaló, a modern városfejlesztés folyamatába illeszkedő, szervezett összessége a városi régészet.<sup>4</sup>

A városi régészeti aktivitás általában kis felületre korlátozódik, de a vizsgálati módszerek komplex használatával a lehető legtöbb információ nyerhető ki. Emellett a városi területek nagyrésze állandó használat alatt állnak, így csak ritkán, bontás, építés és környezetalakítás során nyílik lehetőség a kutatásukra. Éppen ezek miatt a városi kutatások során az információvesztésnek nagy veszélye áll fenn a feltárás során, de az ásatások után is, hiszen, ha egy eredményt nem veszünk figyelembe, vagy nem tartunk elég jelentősnek és nem dolgozzuk fel, értelmezzük helyesen és publikáljuk, az információ ugyanúgy elveszhet.<sup>5</sup> A városi telkek kutatásai során sokszor így veszik el a kertek jelentősége is.

A városi kutatásoknak fontos szakasza a publikáció. A régészeti eredmények közzététele elengedhetetlen a szakmai tudás bővítése miatt, de a társadalmi hasznosítása legalább ennyire lényeges. Mivel, hogy a városi régészet „közösségi” régészet is, a közösség tájékoztatása nélkülözhetetlen velejárója a városi régészeti kutatásoknak, legyen az kiadványok formájában, vagy kiállításokként, ásatási bemutatókként.<sup>6</sup> Miért is lenne ilyen fontos a városi kertek helyes interpretációja és bemutatása régészeti és közösségi szinten? A válasz abban

---

<sup>4</sup> ZSIDI 2011 a, 403.

<sup>5</sup> ZSIDI 2011 a, 403.

<sup>6</sup> ZSIDI 2011 b, 128.

rejlik, hogy a kert a gazdálkodás mellett a szociális élet egyik színtere is volt, úgy a múltban, mint ma.

Most, hogy tisztázódott a városi régészet jelentése és a publikációk részletességének jelentősége, érdemes lenne tárgyalni a városi kertek feltárásának mikéntjét és a kertek prezentációját a mindaddig megjelent számos tanulmányban.

A városi feltárások módját és tempóját általában nagyban befolyásolja az adott építkezés megbízója, a rendelkezésre álló idő és a beépítettség mértéke. A munkálatok többnyire szakaszosan haladnak és kompromisszumok alapján folynak, ami sokszor objektumok, szelvények és területek régészeti kutatásának részleges, vagy teljes kihagyásához vezetnek.

Az első akadály a terepi munkák kezdetén a burkolatfeltörés és a modern kori feltöltés gépi eltávolítása. A gépi bontás általában egy előre meghatározott mélységig történik, szakmai felügyelet alatt, nehogy értékes adatokat bontson el a markoló lapátja. Ezután kezdődik a kézi bontás, melyet régészek és sokszor helyi önkéntesek, vagy közösségi régészeti programokon keresztül lelkes érdeklődők végeznek.<sup>7</sup>

A feltárt építmények, kutak, árkok, tűzhelyek és gödrök dokumentációja lelőhelyenként és régészenként eltérő. Előfordul, hogy a szűkös terepi viszonyok miatt metszet- vagy felszínrajzok összefonódnak, és egy rajzról több munkafázis vagy objektum olvasható le. Az objektumok értelmezése azonban kulcs lehet a kert funkciójának megértéséhez, hiszen az építmények és beásások azt mutatják meg, hogy a kertben milyen struktúrák álltak, legyenek azok vízelvezetők, kutak, vagy ólak.

Az utóbbi évtizedben Magyarországon is egyre nagyobb teret hódított az integrált archaeobotanikai szemléletmód. Ennek a régészeti növénytan kutatási módszernek a lényege, hogy az egy-egy lelőhelyről származó sokféle, tafonómiai jellemzőiben és minőségében eltérő, de a kor embereinek hétköznapi életéhez, gazdálkodásuk jellemzőihez, valamint étkezési szokásaikhoz kapcsolódó növényi leletanyag kutatásával és értelmezésével kiegészítse a régészet tudományát.<sup>8</sup> Az archaeobotanikai vizsgálatra szánt minták begyűjtését többnyire az ásatásvezető, vagy a régésztechnikusok végzik, és a feltárás során felmerülő kérdésekhez igazítják a mintavételek tárgyát és rendszerességét. Ahhoz, hogy igazán pontos képet kapjunk a termesztett növényekről, érdemes a kutatott terület, vagy objektumok minden munkafázisában mintát venni, hisz a különböző korok eltérő mélységekben jelenhetnek meg. A továbbiakban a termesztett növények közé a haszonnövények, mint a gyümölcsök,

---

<sup>7</sup> MÉSZÁROS 2016, 12-14.

<sup>8</sup> KENÉZ – PETŐ – GRYNÆUS 2016, 384.

zöldségek, kapásnövények, fűszernövények és gabonafélék mellett a szándékosan ültetett virágok, illatnövények és egyéb esztétikai célból ültetett növények is hozzátartoznak.

### 3. A TELEK ÉS A KERT KAPCSOLATA

A városi telkek méretének egységessége és tervszerű kimérésük az alapított, szabályos alaprajzú városokra jellemző. Ilyen városoknál az utcák egymásra többnyire merőlegesen helyezkedtek el és a beltelkek egyforma vagy hasonló méretűek voltak. A szabálytalanabb alaprajzú városokban a kimért telkek csupán az utcavonal hosszában voltak egyforma szélesek, hátrafelé a rendelkezésre álló terület mérete és alakja miatt a telkek mérete akár nagy mértékben is különbözhetett a környező telkekétől. Ez figyelhető meg például a soproni Szent György utcában<sup>9</sup> és a váci németvárosban (1. kép).<sup>10</sup> Ilyen módon a telkek hossza elérhette akár a 100 métert is, de Besztercebányán például néhány ennél is hosszabb, több száz méteres telkek is előfordult ólakkal, istállókkal és többféle haszonnövénnyel beültetett kertekkel.<sup>11</sup>

A telkek beépítésének módját tekintve az figyelhető meg, hogy az a történeti fejlődéssel párhuzamosan változott. Az Árpád-korban a városi telkek szerkezete, elrendezése még rendszertelen volt, a lakók egyéni igényei és elképzelései alapján épültek ki. A 13. századtól azonban már az volt a jellemző, hogy a lakóépületek a telkek utcafront felőli oldalán, az utcára merőlegesen helyezkedtek el, mellettük pedig helyet hagytak kocsibehajtónak. A lakóházak mögötti, tehát a telkek hátsó területe volt az a tér, ahol változó funkciójú kertek helyezkedtek el. A kora újkortól a Kárpát-medencei városokban gyakran a kocsibehajtókat a lakóházak bővítéseivel beépítették, ami a zárt utcafrontok létrejöttét eredményezte, a telkek teljes hosszában történő beépítése szintén a török kor második felétől kezdődött meg.<sup>12</sup> Besztercebányán például az 1605-ös tűzvészt követően fokozatosan építették be az addig kerként jelölt területeket.<sup>13</sup>

Bár a kertek területileg többnyire szorosan kapcsolódtak a telkekhez (kivéve kétbeltelkes elrendezésű városoknál), jogilag kezelhették őket külön: Budán például találkozhatunk olyan esetekkel, hogy egy-egy kert gazdát cserélt, de a lakóház továbbra is az eladó tulajdona maradt. A kerteket a telkek többi részétől külön eladhatták, bérbe adhatták, vagy eladományozhatták más városi polgároknak vagy egyháznak.<sup>14</sup>

---

<sup>9</sup> HOLL 2011, 387.

<sup>10</sup> MÉSZÁROS 2016, 141-142.

<sup>11</sup> KUZMA 2009, 181.

<sup>12</sup> HOLL 2011, 387-388.

<sup>13</sup> KUZMA 2009, 175.

<sup>14</sup> VÉGH 2006, 98.

A kertekről tehát a legrelevánsabb írott történeti forrásaink oklevelek, adománylevelek és perek, azonban ezek sem részletezik a kertek pontos berendezését, többnyire csupán a kert típusát, esetleg használatát említik, és a vizuális forrásokként szolgáló korabeli látképek sem elég pontosak, vagy hitelesek, így a kertek szerepének megértéséhez elsősorban a régészetre kell támaszkodnunk.

## 4. A VÁROSI KERTEK TÍPUSAI

A tárgyaltak alapján tehát a kertek méret, forma, vagy a tulajdonosának társadalmi, vagy pénzügyi helyzete alapján való kategorizálása véleményem szerint pontatlan lenne és nem vezetne eredményre. A legfontosabb írott történeti forrásokként szolgáló oklevelek és adománylevelek, ha kertet említenek, azt mindig a hasznosításának mikéntjével kifejezve teszik (például magyarul „gyümeölcseős kerty”<sup>15</sup>, „szeöleös kert”<sup>16</sup>, vagy latinul „horto fructifero et seminario”<sup>17</sup>, „deserta horti et pruneta”<sup>18</sup>). A forrásokban való megnevezéseket követve a kertek tipologizálása hasonló módon a funkció és a telepített növények és struktúrák által a legcélszerűbb.

Orosz István 1984-ben megjelent tanulmányában a Tokaj-Hegyalja régió mezővárosainak településrendjéről és kertjeiről a következő módon sorolta kategóriákba a kerteket: 1. veteményes- és gyümölcsöskertek; 2. szőlőskertek vagy kerti szőlők; 3. majorkertek, vagy szérús- és szálláskertek. Orosz István is amiatt érvelt a kertek hasznosítási módja szerinti szétválasztás mellett, mert a rendelkezésre álló források ezt teszik a leglogikusabb módszerré.<sup>19</sup> Ezen okokból kifolyólag a dolgozat is ezt a tipológiát használja, egy negyedik típussal kiegészítve: a díszkertekkel.

Az így meghatározott kerttípusok tárgyalása előtt azonban érdemes megfigyelni a különböző funkciójú kertek közti hasonlóságokat. Ilyen hasonlóság például, hogy a kertek használatának módjától függetlenül, a kertek nem feltétlenül kapcsolódtak területileg a lakott telekhez. Ha a város kétfelteles települési rendre épült, az azt jelenthette, hogy egy polgár rendelkezhetett egy háztelekkel és egy gazdasági telekkel, amely így egy külön kertövezetben helyezkedhetett el, más magánkertekkel körülvéve, lakóépületek nélkül.<sup>20</sup>

---

<sup>15</sup> OROSZ 1984, 527.

<sup>16</sup> OROSZ 1984, 528.

<sup>17</sup> OROSZ 1984, 527. Jelentése: gyümölcsös és oltvány kert. Az oltvány keresztezett gyümölcsfát vagy szőlőt jelent. A forrás egy 17. századi hagyaték, a gyümölcsök oltványozása a késő középkorban még nem ismert technika volt, az amerikai kontinens felfedezését követően terjedt el.

<sup>18</sup> OROSZ 1984, 528. Jelentése: puszták kertek és szilvások. A „deserta” (*desertus* 3) eredetileg elhagyottat jelent, azonban a fogalom a szöveggörnyezetben inkább pusztát jelenthet, tehát olyan kertekről lehet szó, amelyek nem voltak fákkal, veteményekkel beültetve, tehát szénás, kaszáló, vagy szérús kertek voltak.

<sup>19</sup> OROSZ 1984, 527.

<sup>20</sup> OROSZ 1984, 530.

Az írott és képi forrásokon kívül a régészeti feltárások is kimutathatnak egy hasonlóságot: a városi ásások tapasztalata alapján, ha nem is minden, de a legtöbb telekhez tartozott kút vagy ciszterna. A kutak kisebb részét a házak homlokzata előtt közvetlenül, de általában inkább a telkek belsejében, tehát a kertekben helyezték el, annak beépítettségétől és használatától függetlenül. Ennek oka egyrészt az ivóvíz közelsége a lakóépülethez, másrészt gyümölcsösök, veteményesek és szőlőskertek esetében az öntözés volt.<sup>21</sup>

A középkorban használt kerti eszközök tárháza nem különbözött sokban a ma is használatos mezőgazdasági eszközökétől. A leggyakoribb városban előkerülő mezőgazdasági tárgyak a kapa<sup>22</sup>, az ásólápát, a sarló és a kasza, vagy rövidkasza. A gyümölcs- és szőlőgondozás elengedhetetlen kellékei a metszőkések és -ollók, specifikusan a szőlőmetsző kések<sup>23</sup>, az öntözéshez pedig vödört, vagy a fent tárgyalt módon kutakat, csatornarendszert és esővizet használhattak.

#### **4.1. Veteményes- és gyümölcsöskertek**

Az első, és önellátási és táplálkozási szempontból talán leglényegesebb kerttípus a veteményes- és gyümölcsöskerteket foglalja magába. Az államalapítást megelőzően a mezőgazdálkodás nem volt része a magyarok nomád életmódjának, így ennek a kerttípusnak az eredetét az államalapítást követően kell keresni.<sup>24</sup> A bevezetésben is említett módon a kertgondozás és az ilyen módú önellátás eleinte a kolostorok jellemzője volt. A Kárpát-medencében a szerzetesrendek által elterjesztett európai kultúrának ezen eleme tehát a kertgondozás, amely a 14. századtól kezdett meghonosodni városi közegekben egyházi telkeken kívül, világi, polgári telkeken is.<sup>25</sup>

A gyümölcsök és zöldségek elengedhetetlen vitaminforrások voltak a középkor emberének. A legtöbb gyümölcs és zöldség ültetése és gondozása nem igényel nagy szakmai tudást, így szinte bárki ültethetett a kertjébe ilyen haszonnövényeket. Városi kertekben elterjedt növénytípus még, amit saját felhasználásra ültettek a kapásnövények és a fűszernövények, vagy konyhakerti növények. Ezek a török kortól még a késő középkorinál is fontosabbak lettek, ami jól látszódik például Vác német városrészében, ahol a városi magántelkeken termesztett

---

<sup>21</sup> VÉGH 2011, 328.

<sup>22</sup> BELÉNYESY 1955, 11.; MÜLLER 1982, 322-323.

<sup>23</sup> BELÉNYESY 1955, 13.; MÜLLER 1982, 119-120.

<sup>24</sup> SZIKRA 2011, 9.

<sup>25</sup> SZIKRA 2011, 10-11.

konyhakerti növények budai, esztergomi és bécsi viszonylatban is jelentős részét tették ki az ország konyhakertnövénypiacának.<sup>26</sup>

A gyümölcsfák ültetésénél nem tudjuk általános tényként állítani, hogy a fák szépen rendezett sorokban lettek volna ültetve, hiszen korabeli képi ábrázolásokon a rendezettségre, de a szórtan való ültetésre is akad példa. A veteményeseknél, fűszer- és illatnövényeknél már határozottabban állítható, hogy úgynevezett „kazettás” rendszerben ültették a növényeket: kővel vagy kerítéssel körülvett, négyzetes elrendezésű virágos-, gyógy- és zöldséges kertek jellemzőek a városi kertekre a késő középkortól (4. kép).<sup>27</sup> A váci németvárosban elhelyezkedő Káptalan utca 14. számú telkén hasonló négyyszög elrendezésben feltárt keskeny, sekély árkok figyelhetők meg a kertterületen, melyek vagy egy ilyen fa-, vagy kőkerítésnek lehettek az alapozásai, vagy egy csatornázási rendszernek, ami a telken található két kút egyikéből, vagy esővízzel öntözhetette a veteményeseket (3. kép).<sup>28</sup> Ugyan nagyobb és szélesebb, de hasonló öntözőrendszert a budai Medve utca 25-29. alatt is feltártak: ez nem négyzetes, hanem körkörös elrendezésű, sokkal nagyobb (a kert méretéből fakadóan is) és káposztatermesztéshez kapcsolja a kutatás, használatát pedig csak rövid időre, körülbelül egy évtizedre teszik (4. kép).<sup>29</sup>

A késő középkori és kora újkori növénytermesztésben a gyümölcsösök kiemelt szerepet kaptak. Az úgynevezett „*pomarium*”<sup>30</sup> általában a lakóhely közelében, tehát a lakótelken helyezkedett el, a lakóépülethez közel, a konyhakert, tehát a kapás- és fűszerkert növények termesztési helyéhez közel. Előfordult azonban a gyümölcsök ültetésének kevertsége is, hiszen sok esetben a szőlőskertekbe is ültethettek más gyümölcsöket.<sup>31</sup>

#### **4.1.1. Archaeobotanika – kerti növények, gyümölcsök**

A városi veteményeskerteknek két nagyon jellegzetes, étkezési célból termesztett növénye a borsó és a lencse (6. kép), mely fajok termesztéséről több középkori feltárás archaeobotanikai eredménye is árulkodik.<sup>32</sup>

---

<sup>26</sup> KUBINYI 1978, 33-34.; KUBINYI 1990, 109-111.; TRINGLI 2001. 54-55.

<sup>27</sup> SZIKRA 2011, 11.

<sup>28</sup> BEBŐK 2024, 41-42.

<sup>29</sup> BENDA 2019, 14.

<sup>30</sup> Jelentése: gyümölcsös kert. (pomus, -i f = gyümölcsfa)

<sup>31</sup> KENÉZ – PETŐ – GRYNÆUS 2016, 423.

<sup>32</sup> GYULAI 2010, 213.

A városi haszonkertek további kedvelt növényei a török kortól a sárgadinnye, a csemegeszőlő és a görögdinnye is (6. kép).<sup>33</sup> A 16. század végétől pedig igen nagy népszerűségnek örvendett a káposztafélék gondozása is, melynek jelentőségét a városi közegekben egy korabeli „kertészeti kézikönyv” töredéke is hangsúlyozza.<sup>34</sup> Ugyan a budai *castrum*ban lévő kertekről kevés információ maradt fenn, és a beépítettség mértéke miatt nem is lehetett sok, a város *suburbium*aiban annál több kertről van információnk.<sup>35</sup> Egy 1555-ben Budán megfordult cseh kereskedő például így írt Buda egyik külvárosáról: „Valaha egyik kaputól a másikig járhattunk-kelhattunk, most azonban a városároktól végig le a kocsíútig és Logodig, e kicsi faluig, csupa-csupa konyhakert, amelyekben gyümölcsöt, hagymát, fokhagymát, káposztát, salátát és egyebeket termesztnek.”<sup>36</sup> A kutatás éppen ezért kapcsolja a már korábban említett Medve utca 25-29. szám alatt feltárt körkörös elrendezésű öntözőárkokat a káposztatermeléshez (4. kép).<sup>37</sup>

A gyümölcsök nagymennyiségű termelése és fogyasztása több magyarországi városban is jól dokumentált. Számos telket említő oklevél és forrás támasztja alá például Budán a gyümölcsöskertek gyakoriságát<sup>38</sup>, a hegyaljai városokból szintén<sup>39</sup>, valamint Pécsről<sup>40</sup> és Vácról<sup>41</sup> is, csak hogy néhány példát említsünk. Több feljegyzés és régészeti kutatás, régészeti növénytan eredmény bizonyítja a középkori és korai újkor gyümölcsfogyasztás mértékét (12 középkori lelőhelyről közel egymillió gyümölcs- és szőlőmaradvány került elő).<sup>42</sup>

A Kárpát-medencében a késő középkori gyümölcsstermesztés jelentős fejlődése a hasznosított fajok diverzifikálódásában nyilvánul meg. Ebben a folyamatban a kereszténység térhódítása mellett a szerzetesrendeknek a kertkultúra terjesztésére és fejlődésére gyakorolt hatása játszott nagy szerepet. Az ültetett gyümölcsök frissen való fogyasztása a folyamatosan

---

<sup>33</sup> KENÉZ – PETŐ – GYNAEUS 2016, 420.

<sup>34</sup> RADVÁNSZKY 1879, 50-56.

<sup>35</sup> VÉGH 2006, 95-96.

<sup>36</sup> DERNSCHWAM 1987, 497.

<sup>37</sup> BENDA 2019, 6., 12., 14.

<sup>38</sup> VÉGH 2006, 40., 208., 330.

<sup>39</sup> OROSZ 1984, 528., 534-535.

<sup>40</sup> FEDELES 2009, 108.

<sup>41</sup> KENÉZ – PETŐ – GRYNAEUS 2016, 422-427.

<sup>42</sup> KENÉZ – PETŐ – GRYNAEUS 2016, 423.

növekvő igényeknek köszönhetően a 15. századtól kiegészült a gyűjtögetett és aszalt gyümölcsök árusításával.<sup>43</sup>

Hogy ezekben a városi gyümölcsöskertekben pontosan milyen gyümölcsöket is termesztettek, arra az archaeobotanika adja meg a választ. A következő felsorolásban a szőlőkről nem történik említés, a városokban gondozott szőlőkről a „Szőlőskertek vagy kerti szőlők” fejezetben részletes leírás olvasható.

A késő középkori és kora újkori városi kertek leggyakoribb gyümölcsői közé tartozott az alma, a körte, a barack, a cseresznye, a meggy és a szilva (7. kép).<sup>44</sup> A fogyasztott, de nem feltétlenül termesztett, hanem inkább gyűjtögetett növények listájával, például a sóska, borbolyával, fügével, vadalmával, szederrel, málnával, valamint fekete és földi bodzával egészül ki az étkezési célra felhasznált növények felsorolása (8. kép).<sup>45</sup>

Ez a sok, középkori városokban gyakran megtalálható gyümölcs, számos felhasználási módot feltételez: a kertekben termesztett, felsorolt gyümölcsök mind lédúsak és vitaminokban gazdagok, ebből kifolyólag a nyers mellett a szárított fogyasztás is előfordulhatott, továbbá készíthettek belőlük befőttet, lekvárt, szörpöt és erjesztett italokat is.<sup>46</sup>

#### **4.2. Szőlőskertek vagy kerti szőlők**

A szőlő egyike az emberiség legkedveltebb és legnagyobb történeti és kulturális jelentőségű gyümölcsének, így múltja a középkornál régebbre nyúlik vissza. A szőlő első termesztésbe vétele 5-6000 évvel ezelőtt kezdődött, a mai Törökország, Irán és Örményország területén. Számos felhasználás módjának köszönhetően könnyen elterjedt és termesztése „gyorsan” nagy fejlődésnek indult. Az ókori Egyiptomból 8 szőlőfajtaról maradt fenn írásos emlék, a szőlő művelése mellett pedig ezek a források a borkészítésről is beszámolnak. A Földközi-tengeren az ókorban zajlott kiterjedt kereskedelemnek köszönhetően jutott el a szőlő Görögországba, Itáliába, a római hódítások során pedig Európa nagyrészébe.<sup>47</sup>

Ilyen módon, a rómaiakon keresztül jutott el a szőlő a Kárpát-medencébe is, ahol a magyar honfoglalás előtt kizárólag a rómaiak termesztették. A nomád magyarok életmódjával és kultúrájával nem fért össze a szőlőművelés, de a nyugatrómai birodalom bukását követően

---

<sup>43</sup> KENÉZ – PETŐ – GRYNÆUS 2016, 423.

<sup>44</sup> GYULAI 2010, 209.

<sup>45</sup> KENÉZ – PETŐ – GRYNÆUS 2016, 423.

<sup>46</sup> KENÉZ – PETŐ – GRYNÆUS 2016, 423.

<sup>47</sup> RAKONCZÁS 2014, 15.

az itt élő népek bizonyos mértékben átvehették a szőlőtermesztés tudományát, hiszen a honfoglalást követően a magyarok is elkezdtek termeszteni és felhasználni.<sup>48</sup> A kereszténység meghonosodásával pedig, és a szerzetesrendek számának növekedésével, azok feladatával, az európai kultúra terjesztésével a szőlőművelés is hamar elterjedt a Magyar Királyságban.<sup>49</sup>

Ugyan a szőlőültetvények általában domb- és hegyoldalakon létesültek a települések határában, falvakon és városokon belül is folyt a termesztésük. A városok területe gyakran nem korlátozódott a városfallal körbezárt területre, így sokszor a városi polgárok a falon kívüli telkeiken is foglalkoztak szőlőműveléssel, de a beépített területen, a lakótelkek kertjeiben is találkozhatunk szőlőtermesztés régészeti nyomaival. Bár a szőlőművelés mezőgazdasági tevékenység, a bortermelés, amely a középkor egyik legpiacképesebb terméke, a városi ipar részét is képezte.<sup>50</sup>

Mind korabeli források, mind régészeti kutatások kimutatták a város területén belüli szőlőművelés jelenlétét Budán<sup>51</sup>, Szécsényben és Vácon<sup>52</sup>, valamint Székesfehérváron<sup>53</sup> és a Tokaj-Hegyalja vidék több mezővárosában is<sup>54</sup>, csak néhány hangsúlyosabb példát említve.<sup>55</sup> A szőlőskert nem csupán elhelyezkedésében különbözik a szőlőhegytől, azaz a „*promontoriumtól*”<sup>56</sup>, hanem jogilag is megkülönböztették a kettőt<sup>57</sup>, azonban mindkét szőlőtermesztésre használt birtoktípus (a korábban említett módon a más funkciót betöltő kertekhez hasonlóan) a lakóházaktól függetlenül, „önálló birtokként” adhatók, vehetők és cserélhetőek voltak.<sup>58</sup>

A szőlőt és a bort, révén, hogy a középkor legpiacképesebb termékei nem csupán saját fogyasztásra termelhették a városi polgárok magánkertjeikben, hanem a lokális kereskedelembe is belefolyhattak saját termékeikkel. Ez jól kimutatható például Budán, ahol az 1505-ös termelési arányok szerint a szőlőbirtokosok majdnem 60%-a ugyan csak saját fogyasztásra

---

<sup>48</sup> RAKONCZÁS 2014, 17-18.

<sup>49</sup> KENÉZ – PETŐ – GRYNÆUS 2016, 427.; SZIKRA 2011, 10.

<sup>50</sup> KOLLÁTH – SKORKA 2019, 30.

<sup>51</sup> BENDA 2019, 8.; HOLL 1989, 56.

<sup>52</sup> KENÉZ – PETŐ – GRYNÆUS 2016, 428.

<sup>53</sup> KOLLÁTH – SKORKA 2019, 30.

<sup>54</sup> OROSZ 1984, 528-529.

<sup>55</sup> GYULAI 2010, 228.

<sup>56</sup> Jelentése: előhegység, hegyfok, hegnyúlvány (promontorium, -i n).

<sup>57</sup> OROSZ 1984, 528.

<sup>58</sup> KOLLÁTH – SKORKA 2019, 34.

termelt, de a másik közel 40%-a már eladásra és kereskedelemre is, bár feltehetően ezek a polgárok nem élhettek meg pusztán ebből.<sup>59</sup> Pozsonyban 1434-ben az adófizetők 56%-a (465 polgár), Sopronban pedig 1433-ban az adófizetők 61%-a (462 polgár) fizetett boradót, tehát termesztett szőlőt vagy a városi telkén, vagy a városfalakon kívüli, de még a városhoz tartozó telkein.<sup>60</sup>

A török hódítással nem állt meg, de még csak nem is csökkent a szőlőművelés és bortermelés mértéke, sőt még nőtt is. Ugyan a muszlim vallás tiltja az alkohol fogyasztását, többször is találkozhatunk vele, hogy egy-egy a 16-17. században a Kárpát-medencében élt török felvette az „a részeg” *epitheton ornans* becenevet, ami azt jelzi, hogy ezt a vallási szabályt nem tartották szigorúan be.<sup>61</sup> Ezen felül az Oszmán Birodalom által elfoglalt városok javát szolgálta, hogy folytatódjon a szőlő- és borkereskedelem.<sup>62</sup>

#### **4.2.1. Archaeobotanika – szőlők**

Ami a középkori borokat illeti, Magyarországot a fehér borok, így a fehér szőlők jellemezték. Bár termesztettek néhány vörös és kék szőlő fajtát is, ezek nem lehettek túl jelentősek, hiszen a régészeti kutatások során begyűjtött növényteni minták eredményei kisebb százalékban tartalmazzák ezeknek a színeknek a magjait és maradványait.<sup>63</sup>

A két, középkori városokból leggyakrabban előkerülő szőlőfaj a „*Vitis Sylvestris*”<sup>64</sup> és a „*Vitis Vinifera*”<sup>65</sup>, azonban ezeknek több fajtáját is termesztették (9. kép).<sup>66</sup> Buda 13. századi archaeometriai eredményei alapján a városban a következő szőlőfajtákat művelték: Góhér, Furmint, Fehérszlanka, Vékonyhájú, Betyárszőlő, Füger, Mézes, Lisztes, Balafánt, Dinka, Berkenyelevelű, Szagos bajnár és Rózsaszőlő. Hasonlóan Budához, a felsorolt szőlőfajták magjai és maradványai előkerültek még Szécsényről és Vácról is.<sup>67</sup>

---

<sup>59</sup> KUBINYI 1975, 36.

<sup>60</sup> HOLL 1989, 56.

<sup>61</sup> TÓTH 2009, 156.; TÓTH et al. 2010, 272.

<sup>62</sup> GYULAI 2010, 230.

<sup>63</sup> GYULAI 2010, 229.

<sup>64</sup> Magyarul: ligeti szőlő.

<sup>65</sup> Magyarul: bortermő szőlő.

<sup>66</sup> KENÉZ – PETŐ – GRYNÆUS 2016, 428.

<sup>67</sup> GYULAI 2010, 229.

#### **4.2.2. Borászat**

A középkor borászati kultúrájára az volt a jellemző, hogy többnyire fehérbort készítettek, a vörös és kék szemű szőlők később kerültek csak be a Kárpát-medencébe és a bortermelői kultúrába. Az őszi szüret során történő préselést követően megmaradt törkölyből, tehát a szőlőszemek héjából és magjaiból, valamint a kocsányból és a fűt szárrészeiből pálinkát is főzhetek.<sup>68</sup>

Városi kertek hulladéktároló objektumaiból is gyakran kerülnek elő szőlőmagok, ami azzal az ismert középkori szokással magyarázható, miszerint a szőlőtermesztők elvermelték a törkölyt, azonban az sem kizárható, hogy a késő középkorban már rájöttek arra, hogy a szőlőtörköly kiválóan komposztálható és nagyon jó trágyázásra is.<sup>69</sup>

A városi szőlőművelés egyik leglátványosabb jelei a pincék. Természetesen a pince jelenléte önmagában nem igazolja, hogy az érintett telken szőlőtermesztés folyt, azonban több városban is találkozhatunk olyan adománylevelekkel, amikben az szerepel, hogy egy szerzetesrendnek adományozzák egy telek kertjét és a pincéjét.<sup>70</sup> A pincének és a kertnek ez az összekapcsolása árulkodó jel lehet a két elem funkcióját tekintve.

Többnyire azért biztonsággal lehet állítani, hogy amelyik városban vagy közelében sok szőlőbirtok létesült, ott sok pince épült. Az egyik legkiemelkedőbb magyarországi példa erre Vác, ahol tudjuk, hogy már a török hódoltság ideje előtt sok szőlőt termesztettek, a török megszállástól kezdve pedig még többet, a város német városrészében pedig számos pincét tártak fel (2. kép).<sup>71</sup> Budán hasonlóan nagy mennyiségű, bor tárolására alkalmas pincét tártak fel.<sup>72</sup> Szőlőművelő, bortermelő városok kertjeiben építhettek még prэшházakat, vagy felszíni bor- és szőlőtároló épületeket is, mint például Sopron esetében.<sup>73</sup>

#### **4.3. Majorkertek, vagy szérús- és szálláskertek**

A majorkerteket nem lehet, vagy legalábbis nem érdemes egy funkció alapján meghatározni, hiszen városonként és kertenként más szerepeket töltöttek be, más épületek álltak rajtuk és jogilag is eltérő lehetett a megítélésük. Megnevezésük is sokféle lehet: forrásokban

---

<sup>68</sup> KENÉZ – PETŐ – GRYNÆUS 2016, 429.

<sup>69</sup> KENÉZ – PETŐ – GRYNÆUS 2016, 429.

<sup>70</sup> HOLL 1989, 57.; OROSZ 1984, 527.; VÉGH 2006, 62.

<sup>71</sup> HOLL 2011, 385.; MÉSZÁROS 2016, 11.; MIKLÓS 1996.

<sup>72</sup> LASZLOVSZKY 2006, 70.

<sup>73</sup> BENDA 2019, 156.; LASZLOVSZKY 2006, 70.

hivatkozhatnak egy majorkertre egyszerűen majorként, majornak való földként, vagy majorkertként is. A közös azonban ezekben a kertekben mindig az, hogy ezeken a kerteken nem veteményeseket és gyümölcsösöket, szőlőskerteket létesítettek, hanem egy gazdasági udvar feladatát látták el, a latin „*allodium*”<sup>74</sup> értelmében.<sup>75</sup>

A majorkertek, a vidéki paraszti majorságokhoz hasonlóan nagyobb területet igényeltek a többi kerttípusnál, így általában a majorkertek a városfalakon kívül, de még a város területén belül helyezkedtek el. Ezeken a falon kívüli telkeken gyakran építettek lakóházakat is, amit bérbe adhattak, a megmaradt területet pedig többnyire szántóföldként használták és gabonaféléket termesztettek.<sup>76</sup> Buda előre megtervezett utcahálózatainak és telekkiosztásának következtében például a *castrum*on belül a beépítettség mértéke nem tette lehetővé a majorkertek létesítését, így csak gyümölcsösök, veteményesek és díszkertek voltak megtalálhatóak a vár területén. Buda *suburbiuma*iban viszont a lazább elrendezés miatt rendelkezésre állt a megfelelő méretű terület a majorkertek kialakítására.

A majorkertekkel rendelkező polgárok feltehetően a város tehetősebb rétegét tették ki, hiszen minél nagyobbak a kertek, és minél többféle módon használták őket, annál több befektetést igényeltek: az ültetett növények magjai, a felszíni építmények és természetesen a munkaerő sok pénzbe került. Az ilyen nagyobb méretű telkek is elsősorban önellátásra termeltek, de mivel nagyobb a felesleg mértéke, így a termékek kereskedelemre bocsátása is nagyobb arányú lehetett.

A majorkerteken nem csak haszonnövényeket termeltek, hanem sok esetben állatokat is tarthattak: az állatoknak ólakra, istállókra van szüksége, a növényeknek pedig feldolgozási helyiségre.<sup>77</sup> A majorkerten épített ólakról és istállókról a régészeti kutatások mellett források is beszámolnak. Ugyan 18-19. századi dokumentáció, Ember András így számolt be Tarcsl mezőváros majorkertjeiről és a férfinépességről: „dohányozni járnak kertekben, ólakban”.<sup>78</sup> Ez a szokás feltehetően a dohány Európába érkezése óta fennállt.

A városok fejlődésének egyik fontos része volt a malmok építése. Ugyan malmok kivétel nélkül csak a külvárosok széléin, víz mellett épülhettek, és bár tulajdonosaik különbözőek lehettek, bizonyos esetekben a malmok lehettek tehetősebb városi polgárok

---

<sup>74</sup> Jelentése: major, szabad birtok, szállásbirtok (*allodium*, -i n).

<sup>75</sup> BENDA 2019, 7.; OROSZ 1984, 529.

<sup>76</sup> KUZMA 2009, 180.

<sup>77</sup> BENDA 2019, 12.

<sup>78</sup> OROSZ 1984, 537.

tulajdonai is (püspöki székvárosok és káptalani központok esetében általában a malmok nagyrésze egyházi birtokosokhoz tartozott, de sokszor bérbe adhatták őket).<sup>79</sup>

#### **4.3.1. Archaeometria – gabonafélék**

A jelen tárgyalt kerttípus leggyakoribb növényféléi a gabonafélék. Ezek a növények természetesen a városok területén, de a falakon kívül nagyobb mértékben voltak termesztve, mint a városfalakon belül, de kis mennyiségben falakon belüli telkeken is előfordulhatott a termesztésük.<sup>80</sup> A városok esetében az archaeobotanikai vizsgálatok értelmezése során a legnagyobb problémát az okozhatja, hogy nem lehet határozottan elkülöníteni a helyben termelt növényektől származó maradványokat a kereskedelem útján bekerültektől.<sup>81</sup>

A késő középkorra megszilárdult feudális rend egységes növénytermesztési rendszert alakított ki a Kárpát-medencében, többé-kevésbé ugyanazokat a növényeket termesztették mindenhol. Ezt számos archaeobotanikai eredmény bizonyítja.<sup>82</sup> A 13-14. századra kialakult az exportra termelés intézménye, ami inkább a szőlőre, borra és húsárakra vonatkozott, hiszen ezek voltak az ország legfontosabb exportcikkei. A gabonafélék inkább regionális, de még valószínűbb, hogy csupán lokális piacközpontokba irányuló kereskedelmi áruk voltak.<sup>83</sup>

A késő középkor és a kora újkor leggyakoribb és legfontosabb kenyérgabonái a búza- és árpa-fajok, továbbá a rozs voltak,<sup>84</sup> a kásanövények közül pedig a köles volt a legjelentősebb (10. kép). Ezeknek a gabonaféléknek a magjait és maradványait sikerült feltárni többek között a váci németváros Piac utcai lelőhelyén és más váci városi telkeken, és a budavári Teleki palota egyik 15. századi ciszternájából is.<sup>85</sup>

Míg a kenyérbúzát, a törpe búzát és a kölest egyértelműen emberi fogyasztásra szánva termesztették, az árpa esetében elképzelhető, hogy állattartás végett, takarmány-előállítás célból ültették. Természetesen, ha valóban a városokban tartott állatok táplálékaként termesztették is, az árpa emberi fogyasztásra is használt volt, már az ókor óta. A kétsoros vagy tavaszi árpa például a sörkészítés egyik legfontosabb összetevője.<sup>86</sup> A búzából és a roszból

---

<sup>79</sup> FERENCZI 2006, 132-133.

<sup>80</sup> BENDA 2019, 5.

<sup>81</sup> KENÉZ – PETŐ – GRYNÆUS 2016, 420.

<sup>82</sup> GYULAI 2010, 206-207.

<sup>83</sup> RABB 2007, 54.

<sup>84</sup> GYULAI 2010, 208.

<sup>85</sup> KENÉZ – PETŐ – GRYNÆUS 2016, 417.

<sup>86</sup> KENÉZ – PETŐ – GRYNÆUS 2016, 419.

kenyeret, zsemlét és más pékárukat készíthettek, miután a városi malmokban leőrölték a terményt, a köles pedig a könnyen és olcsón előállítható kásák alapanyaga volt.<sup>87</sup>

#### ***4.3.2. Állattartás a városban***

A magyarországi élőállat-kivitel megnövekedése a 14. század közepén indult meg, csúcspontját pedig a 16. századra érte el.<sup>88</sup> Az élőállatok „szállítása”, vagy sokkal inkább terelése kereskedelmi célból gyakran vezetett keresztül a Kárpát-medence nagyvárosain. A Vácnál lévő révállomás például a szarvasmarha export egyik legjelentősebb állomása volt az Alföld és Bécs között. A szarvasmarhák mellett más lábasjóságok, többek között a lovak, disznók és juhok kereskedelmi száma is magas volt a korabeli vámnaplók alapján.<sup>89</sup>

A késő középkor egyik legnagyobb mértékben fogyasztott húsa is volt a szarvasmarha (11. kép), amit alátámaszt egyrészt számos középkori lelőhely archaeozoológiai kutatásának eredménye, másrészt a fent említett módon az is, hogy a középkori piacok húsellátása egyértelműen a marhákra támaszkodott.<sup>90</sup> A szarvasmarhák mellett a késő középkorban jelentősen háttérbe szorultak a kiskérődzők, a kecskék és juhok (12. kép) tenyésztése és fogyasztása is lecsökkent az Árpád-korhoz képest. Ennek magyarázata lehet a kiskérődzők húshasznosításának kisebb mértéke, az egyéb hasznosítási módok magasabb szintű érvényesülése (gyapjú, tej), de akár egyszerűen az is, hogy a kor ízlésvilága nem tartotta annyira kíváncsnak ezeknek az állatoknak a húsát.<sup>91</sup> A marhák mellett a sertésfélék (12. kép) fogyasztása volt domináns a késő középkori Kárpát-medencei városokban, feltehetően a tatárjárás utáni nagy arányú német betelepítésnek köszönhetően is, hiszen a német származású lakosság körében közkedvelt volt a sertéshús fogyasztása.<sup>92</sup> Ezzel szemben az iszlám vallás sertéshús-fogyasztási tilalma a kora újkortól jelentős mértékben befolyásolta a sertések tenyésztését, ami nagy arányú fogyasztásbeli csökkenéshez vezetett.<sup>93</sup>

Természetesen a városi telkek régészeti feltárása során feltárt és begyűjtött állatsontokból nehéz megállapítani, hogy az adott állatokat helyben tenyésztették-e, esetleg a

---

<sup>87</sup> KOLLÁTH – SKORKA 2019, 27.

<sup>88</sup> BARTOSIEWICZ 1993, 55.

<sup>89</sup> CSIPPÁN 2016, 363.

<sup>90</sup> CSIPPÁN 2016, 366.

<sup>91</sup> CSIPPÁN 2016, 367., 369.

<sup>92</sup> CSIPPÁN 2016, 370.

<sup>93</sup> CSIPPÁN 2016, 374.

kutatott telken tartották-e, vagy kereskedelem útján kerültek-e a városba. Révén, hogy a szarvasmarhák és kiskérődzők legeltetést, ezáltal nagy területet, és egy bizonyos fokú szabadságot igényelnek, ezeknek az állatoknak a városokban való tartása nem tűnik kézenfekvőnek. A sertések városi tartása egy fokkal realisabb elképzelésnek tűnik, azonban konkrét bizonyíték nem támasztja alá a polgári telkeken való tartásukat.

Amikről már nagyobb bizonyossággal állíthatjuk, hogy lakótelkeken, majorkertekben tartották, azok a háziszárnyasok, mint a házi tyúk, a házi lúd és a házi kacsa (13. kép). Ezeknek az állatoknak az előnye, hogy helyigényük jóval kisebb, gyorsan szaporodnak, továbbá több módon is felhasználhatóak, hiszen a baromfihús fogyasztása mellett a tojásuk és a tolluk is hasznosítható.<sup>94</sup>

A haszonállatok mellett más állatoknak a csontjai is felbukkannak középkori városi ásatásokon: a kutya és a macska a középkori ember leggyakoribb háziállatai voltak. Mivel a kutyát és a macskát nem a húsanak fogyasztásáért tartották, jóval kisebb számban jelennek meg a városi kertek leletanyagában, és akkor is többnyire hulladéklerakó objektumokban. A kutyák jelenlétét a saját csontjaikon kívül az is bizonyíthatja, ha a hulladékként kidobott, étkezésből hátramaradt más állatcsontokon rágásnyomok figyelhetők meg.<sup>95</sup>

#### 4.4. Díszkertek

A többféle funkciójú haszonkertek mellett a városi társadalmi élet fontos helyszínei voltak a díszkertek („*viridarium*”<sup>96</sup>), vagy mulatókertek (5. kép). Természetesen az ilyen típusú kertekben is ültettek növényeket, de nem annyira az étkezési, vagy egyéb felhasználási lehetőségeik miatt, mint inkább az esztétikai értékeik okán. A díszkertek elsődleges szerepe a helyszín biztosítása pihenésre és felüdülésre, valamint ünnepekre és vendégfogadásra.<sup>98</sup>

Az ültetett növények és virágok többnyire szabályos sorokban helyezkedhettek el, és több odafigyelést és gondozást igényeltek, mint a más kertekben termesztett haszonnövények, így a fenntartásuk is drágább lehetett. A díszkerteket ebből kifolyólag csak tehetősebb városi polgárok engedhették meg maguknak. Ha a virágok és kifejezetten esztétikai értékük miatt ültetett növények mellett voltak is haszonnövények a díszkertekben, akkor legfeljebb

---

<sup>94</sup> CSIPPÁN 2016, 371., 378.

<sup>95</sup> CSIPPÁN 2016, 370-371.

<sup>96</sup> Jelentése szó szerint: díszkert (*viridarium*, -i n).

<sup>97</sup> BENDA 2019, 5.

<sup>98</sup> JÁMBOR 2009, 17.

gyümölcsfák állhattak ott, amelyek árnyékot nyújthattak és melyek friss gyümölcsökkel olthatták a gazdák és esetleges látogatóik éhségét.

Az ilyen díszkertekben ápoltabb lehetett a fű, a gyomlálás gyakori tevékenysége lehetett a tulajdonosnak, de még valószínűbb, hogy a bérelt munkásnak, aki gondozta a kertet. A jól ápolt gyepre lépést elkerülvén kitaposott, vagy kikövezett járóösvényeken lehetett közlekedni a kertekben.

A haszonkertekkel ellentétben a díszkertek mindig el voltak kerítve a szomszédos kertetől és telpektől, akár kőfallal, akár vesszőfonatból készített kerítéssel. Adaléka továbbá a díszkerteknek, hogy bizonyos esetekben díszkúttal és nagyméretű kertek esetében halastóval láthatták el őket.<sup>99</sup>

Budán tudunk több ilyen jellegű díszkertről, Oláh Miklós például 1536-ban ekképp írt Buda látványáról: „Nyugat felé láthatók a falak alatti síkságon a király és mások szép díszkertjei. Feljebb, húszlépcsnyi távolságban szőlőskertek vannak a hegyekre telepítve, gyönyörködtető látvány.”<sup>100</sup>

---

<sup>99</sup> BENDA 2019, 5-6.

<sup>100</sup> OLÁH 1985, 27.

## 5. KERTEK ELHELYEZKEDÉSE A VÁROSBAN

A különböző típusú és felhasználási módot alkalmazó kertek felsorolása és értelmezése természetesen nem elegendő ahhoz, hogy településtörténeti következtetéseket vonjunk le. A városi kertek ismeretét tekintve fontos tényező, hogy a felsorolt kerttípusok minden esetben összefüggtek-e a lakótelkekkel, vagy elváltak azoktól és külön kertövezetet alkottak.<sup>101</sup>

A középkori városi telkek formai és méretbeli különbségeit és jelentőségét a városok létrejöttének mikéntjében kell keresni. A városokban a terület felosztása a városfalakkal körülzárt terjedelemhez igazodott, rendszerét pedig a főutcák és főterek adták. Általánosságban elmondható, hogy a telkek eredeti számozása, a polgárjogot kapott lakók száma is volt, ami miatt sok esetben a városi lakóházak száma a falakon belül alig, vagy nagyon keveset változott.<sup>102</sup>

A városi jólét a lakosság növekedésével járt, a városfalak korlátozása miatt azonban a lakhatási igénynek való elégtételt nem lehetett a belterületen megoldani, ami a falakon kívüli külvárosok létrejöttéhez vezetett. A külvárosok sokszor környező települések „bekebelezésével” alakultak ki, de szerkezetük többnyire igazodott a városmag rendszeréhez, egyféle kiegészítésként épültek ki.<sup>103</sup> A külvárosokról többnyire elmondható, hogy kertes beépítés jellemezte őket. Buda *suburbium*ának Tótfalu városrészéről például 15. századi források állítják, hogy lazán beépített, kertekkel beültetett területe volt a váraljatelepülésnek, és azt, hogy ez a török időkben sem változott, korabeli látképek tanúsítják.<sup>104</sup>

A külvárosoknak ez az általános laza szerkezete nem jelenti azt, hogy a városfalakon belül nem voltak kertek. A középkori Pécs városfallal bekerített területének délnyugati szegletéről például azt feltételezi a kutatás, hogy gazdasági területként funkcionált: gazdasági épületek, magtárak, istállók, gyümölcsösök és püspöki kertek létesülhettek itt. Gosztonyi Gyula számításai szerint a középkorban Pécs fallal körülvett területének mindössze kétharmada lehetett beépítve.<sup>105</sup> A legtöbb városban a külvárosok és gazdasági területek mellett a lakott részek sem voltak zsúfoltak, hiszen a legtöbb telekhez tartozott kert vagy gyümölcsös, és sok esetben állatokat is tartottak.

---

<sup>101</sup> OROSZ 1984, 530.

<sup>102</sup> HOLL 2011, 386.

<sup>103</sup> HOLL 2011, 387.

<sup>104</sup> VÉGH 2006, 95-96.

<sup>105</sup> FEDELES 2009, 108.

Az esetek egy részében tehát nem lehet kétségünk afelől, hogy a kertek a háztelekkel és a gazdasági udvarral egy egységet alkotnak és a kert is a város belterületén van.<sup>106</sup> Bizonyos esetekben a telkek hátsó felén, tehát az utcafronttól távolabbi oldalán lévő kertek nem voltak elkülönítve, elhatárolva egymástól, tehát az egymás melletti, vagy egymással szomszédos telkek egybefüggő gazdasági területet, kertövezetet alkottak. Ez figyelhető meg például Vác németvárosának esetében, ahol a városfalak menti telkek kertjei, a bennük feltárt árkok folytonossága alapján egybefüggtek, nem voltak elhatárolva egymástól (3. kép).<sup>107</sup>

Ilyen városszéli kertövezetek megfigyelhetők több alföldi és tokaj-hegyaljai mezőváros esetében is: a kertek között a funkcionális elkülönülés (gyümölcsös- és veteményes-, szőlős-, major- és szérű- vagy szálláskert) nem járt feltétlenül együtt a területi elkülönüléssel. Az a tény pedig, hogy az ilyen szerkezetű városok esetében a kertek a város szélére korlátozódtak és a különböző kerttípusok nem különültek el egymástól, még nem kérdőjeleznék meg a kertes jellegüket.<sup>108</sup>

---

<sup>106</sup> OROSZ 1984, 530.

<sup>107</sup> BEBŐK 2024, 43.

<sup>108</sup> OROSZ 1984, 535-536.

## 6. ÖSSZEFOGLALÁS

Magyarország középkori városi kutatásai során gyakran háttérbe szorulnak a polgári kertek, annak ellenére, hogy a városi élet és gazdaság egyik fontos helyszínei voltak. A tanulmány elsődleges célja röviden összefogni az eddigi ismereteinket és elképzeléseinket a városi kertekről, továbbá felhívni a figyelmet a középkori városi régészet ezt a területet és témát érintő hiányosságára.

A világi kertkultúra széleskörű elterjedésének egyik legjelentősebb oka az államalapítást követően a Kárpát-medencében megsokszorozódott szerzetesrendek térítő és a nyugat-európai kultúrát terjesztő feladata volt.

A késő középkori és kora újkori városaink nagyrészeről elmondható, hogy a lakótelkek többnyire rendelkeztek hátsó, gazdasági területtel vagy kerttel. A telkek és a kertek mérete általában a város kialakulása által befolyásolt tényező: az alapított, vagy legalábbis tervezett városépítés egyik jellemzője, hogy a telkek nagyjából megegyező méretűek voltak. A városfalak mentén kitűzött telkek sokszor kivételek ez alól a „szabály” alól, hiszen itt a telkek és ezáltal a kertek mérete a rendelkezésre álló területhez igazodott.

A dolgozat négy eltérő funkciójú típus alapján a következő módon kategorizálja a kerteket: 1. veteményes- és gyümölcsöskertek; 2. szőlőskertek vagy kerti szőlők; 3. majorkertek, vagy szérüs- és szálláskertek; 4. díszkertek.

A felsorolt haszonkertek olyan haszonnövények termesztésének helyszínei voltak, mint a gyümölcsök, zöldségek, kapásnövények, fűszer- és gyógynövények, valamint a középkori kereskedelem piacvezető növényei, mint a gabonafélék és a szőlő (valamint az abból készített bor). Városi majorkerteken házi szárnyasokat is tenyészthettek. A kertekben termelt árukat többnyire önellátás céljából termesztették és tenyésztették, de néhány esetben lokális piacközpontok irányába, kereskedelemre is bocsáthatták.

A kertek bár sok esetben a lakótelkekhez kapcsolódtak területileg, azoktól külön is kezelhették adás-vételi, valamint adományozási esetekben. Előfordulnak azonban olyan középkori magyar városok, is, amelyekben a kertek a lakótelkektől területileg függetlenül helyezkedtek el, külön kertövezetet is alkothattak, melyek többnyire a városfalak mentén, a városok szélein létesültek. Ilyen összefüggő kertövezetek esetében az eltérő funkciójú kertek nem feltétlenül voltak fizikailag kerítéssel vagy kőfallal elhatárolva egymástól.

A világi városi kertek színes elemei voltak a városoknak, és azok gazdasági ellátásának, a bortermelés pedig a késő középkori és kora újkori városok iparának is jelentős része volt.

## 7. BIBLIOGRÁFIA

- BARTOSIEWICZ 1993 BARTOSIEWICZ László: A magyar szürke marha története. History of the Hungarian Grey Cattle. In: Staar Gyula (szerk.): Természet Világa 124/2. Budapest 1993. 54-57.
- BEBŐK 2024 BEBŐK Bálint Gábor: Vác, Káptalan utca 14. – Egy középkori városi telek gazdasági objektumai. BA szakdolgozat kézirat, Eötvös Loránd Tudományegyetem. Budapest 2024.
- BELÉNYESY 1955 BELÉNYESY Márta: Szőlő- és gyümölcsstermesztésünk a XIV. században. In: Balassa Iván (szerk.): Néprajzi értesítő 37. Budapest 1955. 11-30.
- BENDA 2019 BENDA Judit: Vidék a városban. Kertek és majorságok a középkori Budán. In: Kármán Gábor, Majorossy Judit (szerk.): Városhalon belül és túl. Korall társadalomtörténeti folyóirat 20/78. Budapest 2019. 5-25.
- CSIPPÁN 2016 CSIPPÁN Péter: Állatcsontok Vác belvárosából. In: Mészáros Orsolya (szerk.): Régészeti kutatás a középkori Vác német városrészében. A Piac utcai mélygarázs területének megelőző feltárása. Archaeological Research in the German Quarter of Medieval Vác. The preliminary excavation of the area of the underground parking garage at Piac utca. Budapest 2016. 363-382.
- DERNSCHWAM 1987 Hans DERN SCHWAM: Erdély, Besztercebánya, Törökországi útinapló. Tardy Lajos (szerk.). Budapest 1987.
- FEDELES 2009 FEDELES Tamás: Város a Mecsek lábánál. Pécs középkori városszerkezete és térhasználata. In: Á. Varga László (szerk.): Urbs – Magyar várostörténeti évkönyv 4. Budapest 2009. 99-121.
- FERENCZI 2006 FERENCZI László: Vízgazdálkodás a középkorban. In: Ferenczi László, Laszlovszky József, Szabó Péter (szerk.): Magyar középkori gazdaság- és pénztörténet. Budapest 2006. 105-152.
- GYULAI 2010 GYULAI Ferenc: Archaeobotany in Hungary: Seed, Fruit, Food and Beverage Remains. Archaeolingua. Budapest 2010.
- HOLL 1989 HOLL Imre: Középkori városi élet – városi építészet. In: Fodor István (szerk.): Archaeológiai értesítő 116. Budapest 1989. 52-76.

- HOLL 2011 HOLL Imre: Mittelalterarchäologie IV – Stadtarchäologie. In: Benkő Elek, Gabler Dénes (szerk.): Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 62. Budapest 2011. 381-420.
- JÁMBOR 2009 JÁMBOR Imre: Bevezetés a kertészet történetébe. Digitális egyetemi jegyzet, Budapesti Corvinus Egyetem. Budapest 2009. 12-184.
- KENÉZ – PETŐ – KENÉZ Árpád, PETŐ Ákos, GRYNÆUS András: A Vác-Piac utca GRYNÆUS 2016 késő középkori régészeti lelőhely integrált archaeobotanikai értékelése. In: MÉSZÁROS 2016. 383-439.
- KOLLÁTH – KOLLÁTH Ágnes, SKORKA Renáta: Középkori fehérvári polgárok SKORKA 2019 mezőgazdasági ingatlanai a város határán belül és kívül. In: Czoch Gábor et al. (szerk.): Korall 78. Városfalon innen és túl. Budapest 2019. 26-42.
- KUBINYI 1975 KUBINYI András: Budapest története a későbbi középkorban Buda elestéig (1541-ig). In: Gerevich László (szerk.): Budapest története II. Budapest 1975. 7-240.
- KUBINYI 1978 KUBINYI András: Das Wirtschaftsgebiet der Stadt Vác im Mittelalter. Grazer Forschungen zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte. Graz 1978. 33-43.
- KUBINYI 1990 KUBINYI András: Urbanisation in the East-Central Part of Medieval Hungary. In: Gerevich László (szerk.): Towns in Medieval Hungary. Budapest 1990. 103-149.
- KUZMA 2009 KUZMA Dóra: Térhasználat a 16. századi Besztercebányán. In: Á. Varga László (szerk.): Urbs – Magyar várostörténeti évkönyv 4. Budapest 2009. 169-184.
- LASZLOVSZKY LASZLOVSZKY József: Földművelés és állattenyésztés a középkori 2006 Magyarországon. In: Ferenczi László, Laszlovszky József, Szabó Péter (szerk.): Magyar középkori gazdaság- és pénztörténet. Budapest 2006. 53-80.
- MÉSZÁROS 2016 MÉSZÁROS Orsolya: Régészeti kutatás a középkori Vác német városrészében. A Piac utcai mélygarázs területének megelőző feltárása. Archaeological Research in the German Quarter of Medieval Vác. The preliminary excavation of the area of the underground parking garage at Piac utca. Budapest 2016.

- MIKLÓS 1996 MIKLÓS Zsuzsanna: Vác középkori pincéi. Vác 1996.
- MÜLLER 1982 MÜLLER Róbert: A mezőgazdasági vaseszközök fejlődése Magyarországon a késő vaskortól a törökkor végéig. Zalai Gyűjtemény 19. Zalaegerszeg 1982.
- OLÁH 1985 OLÁH Miklós: Hungária. Szigethy Gábor (szerk.). Budapest 1985.
- OROSZ 1984 OROSZ István: Településrend és a kertek típusai Tokaj-Hegyalja mezővárosaiban a XVII-XVIII. században. In: Hofer Tamás (szerk.): Ethnographia. A Magyar Néprajzi Társaság folyóirata 95. Budapest 1984. 520-540.
- RABB 2007 RABB Péter: Natural conditions in the Carpathian Basin of the middle ages. In: Krähling János (szerk.): Periodica Polytechnica Architecture 38. Budapest 2007. 47-59.
- RADVÁNSZKY 1879 RADVÁNSZKY Béla: Magyar családélet és háztartás a XVI-XVII. században. Budapest 1879.
- RAKONCZÁS 2014 RAKONCZÁS Nándor: Szőlőtermesztés. Debrecen 2014.
- SZIKRA 2011 SZIKRA Éva: Kertörökségünk. Történeti kertek Magyarországon. Budapest 2011.
- MRT 9. TORMA István et al. (szerk.): Magyarország Régészeti Topográfiája 9. Pest Megye Régészeti Topográfiája. A szobi és a váci járás. XIII/2. Budapest 1993.
- TÓTH 2009 TÓTH Andrea Janka: Vegetable and fruits on a Turkish table in 16<sup>th</sup>-17<sup>th</sup> century Buda. An interdisciplinary study of a post-medieval pit. In: Jean-Paul Morel, Anna Maria Mercuri (szerk.): Plants and Culture: Seeds of the Cultural Heritage of Europe. Ravello 2009. 153-158.
- TÓTH et al. 2010 TÓTH Andrea Janka, DARÓCZI-SZABÓ László, KOVÁCS Zsófia Eszter, GÁL Erika, BARTOSIEWICZ László: In the Light of the Crescent Moon: Reconstructing Environment and Diet from an Ottoman Period Deposit in Sixteenth to Seventeenth Century Hungary. In: Amber M. VanDerwarker, Tanya M. Peres (szerk.): Integrating zooarchaeology and paleoethnobotany : a consideration of issues, methods, and cases. New York 2010. 245-286.

- TRINGLI 2001      TRINGLI István: A középkori Vác társadalma. In: Horváth M. Ferenc, Mándli Gyula, Zomborka Márta (szerk.): „...Egyházat építettek itt!” Váci Téka I. Vác 2001. 43-58.
- VÉGH 2006      VÉGH András: Buda város középkori helyrajza I. Monumenta Historica Budapestinensia 15. Budapest 2006.
- VÉGH 2011      VÉGH András: Kutak, vízművek. Kiegészítés Buda város helyrajzához. In: Kővári Klára, Miklós Zsuzsa (szerk.): Félévszázad terepen. Tanulmánykötet Torma István tiszteletére 70. születésnapja alkalmából. Budapest 2011. 327-332.
- ZSIDI 2011 a      ZSIDI Paula: Integrált kutatások: a városi régészet. In: Müller Róbert (szerk.): Régészeti kézikönyv. Budapest 2011. 403-407.
- ZSIDI 2011 b      ZSIDI Paula: Városi feltárás. In: Müller Róbert (szerk.): Régészeti kézikönyv. Budapest 2011. 113-128.

## **8. KÉPEK**

**8.1. Térképek és alaprajzok (1-3. kép)**

**8.2. Ábrák (4-5. kép)**

**8.3. Növényfotók (6-10. kép)**

**8.4. Állatfotók (11-13. kép)**